

datak i pokazatelj siromaštva u RH: uvećan broj ljudi koji skupljaju plastične ambalaže iz smeća, za koje dobivaju povrat novca. Oni nisu siromašni u apsolutnom, nego u relativnom smislu jer nemaju dovoljno za osiguranje sredstava dostojnog života.

Problemu siromaštva se, prema urednikovim riječima, pristupilo teoretskim načinom. Hoće li ova knjiga, kao plod znanstvenog skupa, pridonijeti osvješćivanju, senzibilizaciji ili rješavanju problema siromaštva? Dakako da hoće. No ipak, potrebna su djela i djelovanje pojedinaca, naročito onih odgovornih čelnika koji mogu svojim intervencijama utjecati na promjenu. Moramo se zapitati što mogu ja konkretno učiniti i kako pomoći. Kršćani su osobito pozvani na vršenje djela milosrđa po uzoru na svog Spasitelja.

Rebeka Šimunković

Anna van der Want, Cok Bakker, Ina ter Avest, Judith Everington (ur.), *Teachers Responding to Religious Diversity in Europe. Researching Biography and Pedagogy*, Münster, Waxmann, 2009, 211 str.

Europsko društvo suočava se s intenzivnim promjenama kojima dominira porast kulturalnog i religijskog pluralizma, što zahtijeva veće uvažavanje prisutnosti religije u javnom životu. U tom kontekstu vjerska tolerancija, prema J. Habermasu, poprima središnju važnost za demokratsko društvo, a prihvaćanje religijskog pluralizma otvara put priznavanju prava ostalih manjina. Pluralnost time postaje resurs mirnog suživota, a ne uzrok podjela i neprijateljstava. U procesu prihvaćanja pluralizma, Vijeće Europe je, kao institucija s velikim utjecajem u području obrazovanja, najodgovorniju ulogu dalo upravo obrazovanju, o čemu svjedoče i mnoge preporuke. Nakon tragičnih događaja 11. rujna raste i interes za fenomen religije te se snažnije ukazuje na važnost učenja

o religijama kao dijelu interkulturalnog obrazovanja. Naglašava se i potreba poznavanja osnovnih činjenica o kršćanstvu, bitnom supstratu europske kulture, ali i poznavanja drugih religija, kako bi se zaustavila rastuća kulturalna nepismenost mladih. U procesu kulturalnog opismenjavanja i osposobljavanja mladih za interkulturalni i interreligijski dijalog, središnju ulogu imaju nastavnici. Njihova je uloga bila predmet jednog od istraživanja unutar velikoga istraživačkog projekta Europske komisije pod nazivom *Religion in Education. A Contribution to Dialog or a factor of Conflict in Transforming Societies of European Countries, skraćeno REDCo, od 2006–2009*. Projekt je teorijskim, konceptualnim i empirijskim analizama nastojao uspostaviti temelje za razumijevanje doprinosa religijskog obrazovanja procesima promjena u različitim europskim zemljama, na uzorku mladih od četrnaest do šesnaest godina. U projekt su bile uključene istraživačke grupe iz Njemačke, Engleske, Francuske, Nizozemske, Norveške, Estonije, Rusije i Španjolske.

Kao subprojekt *REDCo*–a pokrenuto je 2007. istraživanje o ulozi nastavnika nekonzfesionalnoga religijskog obrazovanja, usmjereno na povezanost nastavnikove biografije i načina percipiranja različitosti u razredu, a sudjelovalo je šest od navedenih osam zemalja (izuzev Rusije i Španjolske). Izvješće o istraživanju, objavljeno u knjizi *Teachers Responding to Religious Diversity in Europe*, podijeljeno je u tri dijela. U uvodnom dijelu obrazlaže se teorijski okvir i metodologija istraživanja. Središnji dio donosi intervjue s nastavnicima religijskog obrazovanja (trideset i šest intervjua), usredotočene na odnos prema religijskim i drugim različitostima među učenicima. Završni dio je zaključak s dodatkom kratkih biografija nastavnika. Istraživanje se temelji na teoriji o narativnom identitetu te na osobnoj i profesionalnoj biografiji, što predstavlja najpri-

kladniji okvir za metodu intervjua. Naracijom osoba konstruira veze između vlastitih motiva i različitih događaja te u interpretaciji stvara nove mogućnosti razumijevanja. U fokusu istraživanja je pojam različitosti te nastavnikova percepcija različitosti u interakciji s učenicima.

U uvodnom se dijelu obrazlažu teorijski koncepti religije, multikulturalnosti i interreligijski koncept, koje objedinjuje zajednički koncept različitosti. Religija se promatra prema Fowlerovu konceptu, koji sagledava svijet kroz prizmu transcendentne svrhe života i transcendentnih vrijednosti. Iskustva transcendentnog su multikulturalna i multireligijska, jer se nalaze u različitim kulturalnim i religijskim kontekstima. Iz toga proizlazi da je pluralnost *conditio sine qua non* u razumijevanju svijeta. Koncept multikulturalizma predstavljen je kao interakcija ljudi različitih kultura i religija. Kroz susret se otvara prostor za dijalog, koji postaje strategija podučavanja. Putem dijaloga učenici se upoznaju, razmišljaju o vlastitim i tuđim stavovima te se otvaraju prihvaćanju različitosti.

U istraživanju se koristio polustrukturirani intervju kao najpogodnija metoda za ispitivanje povezanosti nastavnikove biografije s percepcijom različitosti i strategijama u nastavi. Nastavnici su birani prema godinama rada u školi (početnici, petnaest godina rada i trideset godina rada) te prema stručnom obrazovanju iz područja religije (visoko obrazovanje; više obrazovanje; bez stručnog obrazovanja). Izvješće o istraživanju prati svaku zemlju zasebno, a počinje prikazom ustroja javnog obrazovanja te položajem religijskog obrazovanja. Tako Engleska, Estonija, a nedavno i Norveška provode nekonzfesionalni model religijskog obrazovanja. U Njemačkoj pojedine pokrajine same određuju model, a prevladava konzfesionalni model, dok manji broj provodi nekonzfesionalni model – *Religion für alle*. U Nizozemskoj odabir vrši svaka pojedina

škola, dok Francuska provodi nekonzfesionalni interdisciplinarni pristup. Religijsko obrazovanje je samostalni školski predmet, osim u Francuskoj, gdje su »religijske činjenice« integrirane u predmete čiji su sadržaji bliski religijskim temama. U Engleskoj, Norveškoj i Njemačkoj to je obvezni predmet gdje roditelji imaju pravo odustajanja, dok je u Estoniji izborni predmet, koji škole uvode na zahtjev učenika, a provodi ga tek 10% škola.

Središnji dio istražuje biografije nastavnika te njihovu percepciju različitosti. Izjašnjavajući se o religioznosti, većina engleskih i francuskih nastavnika osjeća se agnosticima, a oni iz Estonije, Nizozemske, Njemačke i Norveške (osim jednoga), pripadaju različitim kršćanskim denominacijama. Prema stručnom obrazovanju nastavnike s visokim obrazovanjem nalazimo u Engleskoj, Njemačkoj, Francuskoj i Norveškoj, s trogodišnjim obrazovanjem u Nizozemskoj te pojedine iz Estonije bez stručnog obrazovanja. Među razlikama, engleski nastavnici na prvo mjesto navode socioekonomske razlike, zatim ponašanje i postignuća učenika, a na kraju religijsku pripadnost. Izbjegavaju isticanje religijske pripadnosti učenika, ali ohrabruju učenike koji žele govoriti o svojem kulturalnom ili religijskom iskustvu. Stariji su nastavnici više usmjereni na prenošenje znanja o religijama, dok mlađi naglašavaju stjecanje kompetencija učenika, u vidu intelektualnih i građanskih vještina. Estonski nastavnici prvo naglašavaju različitost u ponašanju i stilovima učenja, a za religijsko uvjerenje učenika smatraju da ga ne treba posebno isticati. Francuski nastavnici na prvo mjesto navode kognitivne sposobnosti te socioekonomske i etničke razlike, za koje drže da najsnažnije utječu na sve aspekte identiteta učenika, kao i na mogućnosti školovanja. O religijskoj pripadnosti učenika uopće se ne razgovara u razredu, ali smatraju da različitosti ne treba zanemarivati, jer pridonose šire-

nju vidika. U Njemačkoj pak ističu religijsku različitost učenika, koja po mišljenju nastavnika obogaćuje religijsko obrazovanje. Nizozemski nastavnici prvo spominju religijske različitosti u razredu, a potom etničku pripadnost, te primjećuju da je kod nekih učenika prisutan jaz između stilova života u školi i u kući. Različitosti su za neke obogaćenje, za neke tek jedna od činjenica, dok samo jedan smatra da one stvaraju poteškoće. Norveški nastavnici različitosti povezuju uz etničku, religijsku, socijalnu te obrazovnu i psihološku dimenziju učenika, te napominju da učenici nerado raspravljaju o osobnoj vjeri. Izuzetak čine učenici muslimani te ateisti i agnostici, koji znatno pridonose razrednim diskusijama.

U rangiranju razlika među učenicima njemački i nizozemski nastavnici na prvo mjesto izdvajaju religijsku pripadnost, dok u Estoniji, Engleskoj, Francuskoj i Norveškoj religijsku pripadnost sagledavaju tek kao jedan od vidova različitosti.

Kao bitne ciljeve religijskog obrazovanja nastavnici navode promicanje znanja, razumijevanja, poštovanja prema religijskim i kulturalnim različitostima te unapređenje dijaloga među religijama, a u Nizozemskoj, Francuskoj i Engleskoj povezuju ga i s ciljevima učenja za demokratsko građanstvo. Nastavnicima je zajedničko zalaganje protiv stereotipova i predrasuda te promicanje pozitivnih stavova prema religijskim i kulturalnim razlikama. Govoreći o strategijama podučavanja, većina nastavnika više naglašava utjecaj osobnog iskustva nego profesionalno obrazovanje. Diskusija im je najčešći oblik rada i dio je »interpretativnog pristupa«, koji u praksi primjenjuju mnogi nastavnici. »Interpretativni pristup« je u interreligijskom obrazovanju razvio R. Jackson sa Sveučilišta u Warwicku (Engleska), a polazi od dijaloškog odnosa osoba različite vjere koji vodi upoznavanju, razumijevanju, oblikovanju novih stavova, toleranciji i poštovanju. Neki nje-

mački i engleski nastavnici spominju osobna iskustva koja su stekli na putovanjima, u susretima s različitim religijama i filozofijama, a koja im pomažu u radu s religijskim različitostima u razredu. Dio njemačkih nastavnika primjećuje da nisu svi učenici spremni na interreligijski susret, osobito ako ne poznaju ni vlastitu religijsku tradiciju, stoga radije podržavaju religijski homogene razrede. Većina nastavnika imala je u djetinjstvu religijski odgoj te pozitivna iskustva s religijskim različitostima u vidu tolerancije u vlastitoj obitelji, školi i na fakultetu, što je utjecalo na strategije koje koriste u razredu.

Na kraju ovoga kvalitativnog istraživanja nije moguće donijeti generalni zaključak, no ono je pridonijelo produbljivanju znanja o pedagoškim strategijama nastavnika i ukazalo na veze tih strategija s njihovim biografijama. Nastavnici su zadovoljni mogućnošću sudjelovanja u intervjuu, naglašavajući da im je potreban prostor za razmišljanje o vlastitoj praksi, kao i razmjena iskustava s kolegama iz drugih zemalja. Intervju im je na novi način otkrio povezanost vlastitoga profesionalnog i osobnog života. Zaključuju da religija, kao važan čimbenik suživota ljudi različitih kulturalnih i religijskih pripadnosti, u europskom društvu mora imati svoje mjesto u obrazovanju.

Ovo nam istraživanje donekle pruža uvid u nekonfesionalni model religijskog obrazovanja, prisutan u manjem broju europskih zemalja. Osobito su zanimljive iznesene nastavne strategije i iskustva intervjuiranih nastavnika unutar multikulturalnog i multireligijskog okruženju u razredu. Nove spoznaje uvijek obogaćuju, a iskustva drugih mogu biti poticajna i otvarati put novim postignućima.

Jenide Maroević Kulaga